

SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM

Egy alkotmányos király

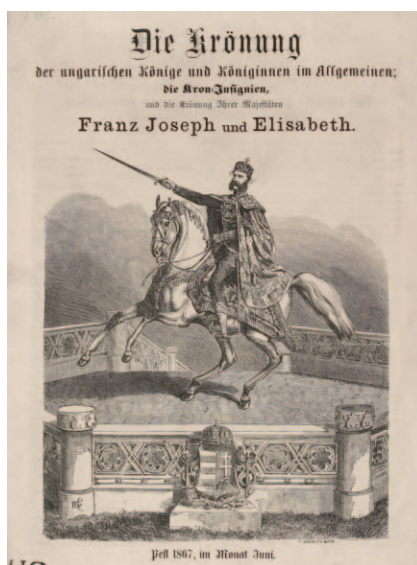
FERENC JÓZSEF

Ferenc József (1830. augusztus 18.–1916. november 21.) osztrák császár és magyar király egész életében úgy gondolta, hogy Isten kegyelméből uralkodik, a Teremtő bízta meg őt azzal a feladattal, hogy az uralma alatt álló népeket kormányozza, ezért ő csakis Istennek felelős. Aki ez ellen lázad, Isten akarata ellen lázad. Számára tehát az abszolutisztikus kormányzási forma volt a „testhezálló”, és 1849–1861 között így irányította egész birodalmát, ahogy saját maga fogalmazott: sutba dobta az 1849-es alkotmányt. Azonban a külpolitikai kudarcok, a folyamatos belső – nemcsak a magyarországi, hanem az egész birodalomra jellemző – elégedetlenség, valamint az állandóan ürességtől kongó államkassza (az európai bankházak szívesebben hiteleztek parlamentáris államoknak) végül eljuttatta füléhez a változó idők szavát, mely szerint hatalmában, felelősségében osztoznia kell, s valamilyen *modus vivendire* kell jutnia az alávetett, állandóan robbanással fenyegető Magyarországgal.

Ferenc József, bár érezte az új idők fuvaltatát, nem engedett könnyen. Az 1859-ben Itáliában bekövetkezett csúfos vereség után Bécsben olyan erős rendszer- és dinasztiaellenes hangulat uralkodott, hogy menesztenie kellett a közvélemény szemében leginkább gyűlölt Alexander Bach belügy- és Johann Kempen rendőrminisztert, 1860 őszén az *Októberi diplomával* pedig megtette az első lépést az alkotmányosság felé – igaz, ezt ő egyben az utolsó lépésnek is gondolta. Édesanyjának, Zsófiának azt írta, hogy „*valami parlamentáris életet fogunk kapni, de a hatalom az én kezemben marad*”. Az isteni sugallatra kormányzott népek persze kevesellték és nem is fogadták el az *Októberi diplomát*, legfőképp a magyarok nem, pedig az éppen a magyar ókonzervatív arisztokraták mentőötlete volt.

ABSZOLÚT ÚRBÓL ALKOTMÁNYOS URALKODÓ

A széles körű, kitartó ellenállás hatására Ferenc József csavart egyet az *Októberi diplomán*, és – az államminisz-

terré kinevezett Anton Schmerling tanácsára – 1861 februárjában kibocsátotta a *Februári pátenst*, amely első sorban az osztrák-német polgárság igényeinek felelt meg, erős centralizáció érvényesült benne, félliberális alkotmányossággal. A miniszterek az uralkodónak tartoztak felelőséggel, a bécsi központi Birodalmi Tanács alsóházába pedig az egyes tartományok

delegáltak volna képviselőket, a 343 tagból Magyarország 85, Horvátország 9, Erdély 26 főt küldhetett.

A még 1860-ban összehívott magyar országgyűlésen egyetértés látszott abban, hogy a *Februári pátenst* el kell utasítani, vita csak az elutasítás formáját illetően – határozat vagy felirat? – volt. A magyarok mellett a horvátok sem delegáltak tagokat a Birodalmi Tanácsba, a birodalom többi tartománya azonban igen, így az megkezdte munkáját. Ausztriában tehát 1861-től kezdve már nem beszélhetünk Ferenc József neoabszolutizmusáról, mert – igaz, korlátozott hatáskörrel – választott, állandó parlament működött.

A birodalmi centralizációt továbbra is elutasító, az 1848-as jogfolytonossághoz ragaszkodó Magyarországon viszont visszatértek az 1850-es évek kormányzati módszerei, igaz, „csak” ideiglenes (provizórikus) jelleggel, amíg – Schmerling szavaival élve – a magyarok meg nem puhulnak. A következő néhány évben a magyar politikai elitben egyre erősebb lett a kompromisszumra való hajlandóság, az első komoly lépést azonban Ferenc József

tette meg, aki 1864 karácsonyán titokban Deák Ferenchez küldte puhatolózni bizalmasát, Augusz Antal bárót. Tulajdonképpen ezzel vették kezdetüket a nehézkes, 1867 februárjáig elhúzódó kiegyezési tárgyalások, amelyekkel kapcsolatban érdemes leszögezni, hogy az 1866-ban a poroszoktól elszenvedett osztrák vereség alapvetően nem módosította, legfeljebb gyorsította, még egyértelműbbé tette az alkut, Deák ugyanis személyesen közölte Ferenc Józseffel, hogy a magyar nemzet Königrätz után is csak azt a jogos jussát követeli, amit előtte.

FERENC JÓZSEF DUALISTA BIRODALMA

A magyar országgyűlés 1867 tavaszán megalkotta és elfogadta a kiegyezési törvényt, majd Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták, aki szentesítette azt. Ezután 1867 decemberében az ausztriai törvényhozás, a Reichsrat is elfogadta a maga kiegyezési törvényét – ott delegációs törvénynek (*Delegationsgesetz*) nevezték. Ezzel a korábbi, centralizált módon irányított Habsburg Birodalom kétpólusú, duális birodalommal vált, két – legalábbis elvben – szuverén ország, a Magyar Királyság és Ausztria szövetségévé.

Az újjászervezett államalakulatot Ferenc József rendelkezése nyomán 1868-tól Osztrák–Magyar Monarchiának nevezték. Két főváros két törvényhozással és két kormánnyal, amelyek a közös ügyeket leszámítva minden más tekintetben egymástól függetlenül működtek. A két államot a közös kül- és hadügyi politika, illetve az ezekhez szükséges pénzügyek kapcsolták össze. Ezeket közös miniszterek, illetve a két törvényhozás által kikül-

dött 60-60 tagú delegációk útján intézték. Magyarország a közös ügyekhez szükséges összegeknek a korszakban kb. harmadát fizette – ezért is mondták az osztrákok kritikusan, hogy a magyarok a költségek harmadáért megkapták a jogok felét.

Ausztria és Magyarország vám- és kereskedelmi szövetséget is kötött, vámuniót alkotott, egyetlen jegybank működött, közös volt a pénz- és mértékrendszer, szabadon mozgott a tőke és a munkaerő. A számok egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarország számára ez a gazdasági közösség egyáltalán nem valamiféle „félgyarmati” létet jelentett (mint ahogy régebbi irodalmakban lehet olvasni), éppen ellenkezőleg, inkább előnyökkel járt.

Két főváros, két törvényhozás, két (ha a közös minisztereket kollektíven is számba vesszük, akkor három) kormány – de csak egy uralkodó. Ferenc Józsefet ugyanis nem lehetett a kvóta arányában felosztani, egy személyben volt osztrák császár és magyar király. Ez pedig a közös ügyeknél és a gazdasági közösségnél is erősebb kapcsolatot jelentett Ausztria és Magyarország között. A közös címeren látható „feloszthatatlan és szétválaszthatatlan” (*indivisibiliter ac inseparabiliter*) igazából a közös uralkodóban öltött testet, és Ferenc József választott uralkodói jelmondata, az „egyesült erővel” (*viribus unitis*) is önmagáért beszél.

Az általánosan elfogadott vélekedés szerint Ferenc József – többek között – azért is egyezett bele a dualizmus adott formájába, mert kiterjedt felségjogainak köszönhetően a közös ügyekben megőrizhette abszolútnak tekinthető hatalmát. De ezen túlmenően is – mind Ausztriában, mind Magyarországon – övé maradt a legfőbb politikai hatalom.

A közös miniszterek kinevezésének és felmentésének kérdésében szabadon dönthetett. Bár a közös miniszterek elméletileg felelősek voltak a delegációknak, a gyakorlatban ez nem igazán valósult meg. A külpolitikát lényegében az uralkodó irányította, ő döntött háború és béke kérdésében. A kiegyezés után is fennmaradtak az uralkodó legfőbb hadúri jogai a közös hadsereg, a magyar honvédség és osztrák megfelelője, a Landwehr, tehát a teljes haderő fölött. Az ő joga volt intézkedni mindenben, ami a haderő vezérletére, vezényletére és szervezetére vonatkozott. De ebben a kérdésben azért már komplikáltabb volt a helyzet, mint a külpolitikában, mert a haderőhöz szükséges pénzt és újoncokat mindkét törvényhozásnak is meg kellett szavaznia, ez pedig különösen a századfordulótól nem ment könnyen. Leegyszerűsítve: ahhoz, hogy a haderő létrejöhessen, kellett a két országgyűlés, de a már kiállított katonákkal, a hadseregekkel az uralkodó tulajdonképpen szabadon rendelkezett.

A LEGFŐBB DÖNTÉSHOZÓ

Ferenc Józsefnek a közös ügyeken túlmenően is nagyon erős hatalmi jogosítványai voltak, sőt Ausztriát az új, 1867. decemberi alkotmány 14. §-a alapján akár rendeleti úton is kormányozhatta. Magyarországon ezt elvben nem tehette meg, viszont az 1848-as áprilisi törvényekben rögzített helyzethez képest a kiegyezés után a király pozíciója az országgyűléssel és a kormánnyal szemben is megerősödött.

Magyarországon Ferenc József de jure 1867. június 8-án vált legitim uralkodóvá, amikor a budavári Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templomban

OKTÓBERI DIPLOMA

A magyar Széchenyi Antal gróf által megfogalmazott tervezet lényegében a birodalom 1848-as forradalmak előtti szerkezetét állította volna helyre, a beligazgatást, a bírászkodást, valamint a vallás- és oktatásügyet az egyes országok és tartományok jogkörébe utalta, minden egyéb ügyet a birodalom központi kormány szervei intézték volna a közös Birodalmi Tanács közreműködésével. Magyarországon visszaállították volna az 1848 előtti kormány szerveket (Helytartótanács, Kancellária), minden szinten a magyar jelölték meg hivatalos nyelvként, az addig

külön tartományként irányított Szerb Vajdaság újra magyar közigazgatás alá került volna, végül összehívták a magyar országgyűlést. A magyar közvélemény azonban nem az ókonzeratívokra, hanem a Deák Ferenc és köre által fémjelzett liberális elitre figyelt, amelynek tagjai ragaszkodtak az 1848-as alkotmányhoz. Ez a föderalisztikus elemeket enyhe centralizmussal társító és az abszolutizmus jelentős elemeit megőrző elképzelés azonban nemcsak Magyarországon, hanem birodalomszerte elutasításra talált.

Simor János esztergomi érsek és Andrássy Gyula miniszterelnök (nádorhelyettesi funkcióban) a fejére helyezte Szent István koronáját. (Liszt Ferenc erre a szertartásra komponálta *Koronázási miséjét*.) Ha regnálását 1848-tól számítjuk, egyértelműen ő a leghosszabb ideig trónon ülő magyar uralkodó, de az 1867-es koronázást követő 49 és fél évnyi országlása is számottevő, hajszál híján marad csak el Zsigmond király 1387–1437 közti fél évszázados uralkodásától.

A koronázási esküben Ferenc József hitet tett a magyar alkotmány megtartása mellett, és ehhez uralkodása alatt ragaszkodott is. Mindezt azonban megkönnyítették számára igen kiterjedt felségjogai, amelyek következtében Magyarország dualizmus kori államformáját inkább alkotmányos, mintsem parlamentáris monarchiában jelölhetjük meg.

Magyarországon Ferenc József a parlamentnek felelős kormányok útján gyakorolta végrehajtó hatalmát, döntéseit és rendelkezéseit a miniszterelnöknek vagy egy miniszternek is ellenjegyeznie kellett. Erre azért is volt szükség, mert az uralkodó személye szentnek és sérthetetlennek számított, és politikai döntéseiért nem lehetett felelősségre vonni. Az uralkodót

és a dinasztia tagjait a sajtó- és büntető törvények fokozottan védték, csak nagyon óvatos hangnemben lehetett velük szemben kritikát megfogalmazni, bár nem volt lehetetlen.

Az 1867. évi X. törvénycikk lehetővé tette az uralkodó számára, hogy akkor is feloszlatassa a törvényhozást, ha az még nem fogadta el a következő évi költségvetést, de az új országgyűlésnek még elég ideje lesz azt tárgyalni. Megjegyzendő azonban, hogy ettől függetlenül Ferenc József 1905–1906-ban már exlex állapotban, azaz elfogadott költségvetés hiányában is különösebb lelkifurdalás nélkül oszlatta fel az országgyűlést, sőt utóbbi esetben karhatalom felhasználásával. Az is jelzi a parlament és a király közti erőviszonyt, hogy Ferenc József sosem látogatta az üléseket. Ha személyesen rekesztette be vagy trónbeszéddel személyesen nyitotta meg az országgyűlést, a honatyák mentek a budai palotába, ami a gyakorlatban inkább hasonlított hódoló küldöttséghez. A '48-as ellenzék persze rendre ki-

Ferenc József koronázási esküje
Pesten, 1867. június 8-án

kelt ez ellen, a bevett gyakorlat azonban a korszak folyamán nem változott.

A józan belátáson kívül semmi sem kötelezte arra az uralkodót, hogy a többségi elv figyelembevételével a választásokon győztes pártból nevezzen ki miniszterelnököt, sőt a kormányváltások általában a választásoktól függetlenül történtek. Ebben persze szerepet játszott, hogy a korszakban az 1905. és 1906. évit leszámítva lényegében mindig ugyanolyan, a királynak kedvező (a kiegyezést elfogadó) politikai programot valló párt nyerte a választásokat.

Az 1848-as szabályozáshoz képest az 1867. évi VIII. törvénycikk értelmében nemcsak a miniszterelnököt, hanem a kormányfő előterjesztésére az egyes minisztereket is a király nevezte ki. Ennek megfelelően a minisztereket kinevező legfelsőbb kézírato-

Ferenc József kijelentette: nem alkotmányos uralkodó akar lenni, hanem olyan, aki megtartja adott szavát és az általa szentesített törvényeket.

AZ ELNEVEZÉSEK ÚTVESZTŐJÉBEN

MIT IS JELENTETT 1868 UTÁN „AUSZTRIA”?

A dualista állam hivatalos megnevezése 1868-tól kezdve Osztrák–Magyar Monarchia volt. Bár Ferenc József hivatalosan is Ausztria császára (*Kaiser von Österreich*) volt, és magyar dokumentumokban is olvasható például az „osztrák kormány” kifejezés, az Osztrák–Magyar Monarchia „osztrák felét” a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országoknak hívták, Magyarország megnevezéseként pedig a törvényekben a Magyar Szent Korona országai szerepelt. A Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országokra a korszakban elterjedt (hivatalos iratokban is olvasható) a Ciszlajtánia megnevezés, de Magyarországon a közbeszédben egyszerűen csak Ausztriának hívták. Külföldön viszont Ausztria alatt még sokáig az egész birodalmat értették, és csak a századfordulótól kezdett elterjedni az Ausztria–Magyarország megnevezés.

Az Osztrák–Magyar Monarchia bonyolult közjogi viszonyai az egyes hivatalok és tisztségviselők elnevezésében is vissza-

köszöntek – különösen a rövidítések esetében, amelyekbe néha még a leggyakorlottabb hivatalnokok is belebonyolódtak.

A közös uralkodót Ausztriában császárnak (*Kaiser*), Magyarországon királynak (*König*) nevezték. Ennek megfelelően a közös intézmények császáriak és királyiak (német rövidítéssel k.u.k.) voltak. A Monarchia ciszlajtán felében a k.k. rövidítés dívott (*kaiserlich-königlich*, azaz császári–királyi, melyben a királyi jelző a cseh királyi címre vonatkozott). A magyar királyi (*königlich-ungarisch*) hivatalokat k.ung.-ként rövidítették. Ha a három pénzügyminisztert vesszük példaként, akkor tehát a Monarchiában egyidejűleg létezett egy osztrák (*k.k.*), egy magyar (*k.ung.*) és egy közös (*k.u.k.*) Finanzminister, akik adott esetben – mondjuk közös minisztertanácsok alkalmával – mindhárman részt vettek ugyanazon a megbeszélésen. Nehéz lenne irigyelni a jegyzőkönyvvezetőt.

kon minden esetben láthatjuk az előterjesztő miniszterelnök ellenjegyzését. A minisztereket állásukból felmentő királyi kéziratokon viszont nincs ellenjegyzés, a korszakban bevett gyakorlat szerint ugyanis Ferenc József nem direkt módon bocsátotta el miniszterelnökeit vagy minisztereit. Miután érezte velük bizalmának megrendülését, nekik az íratlan szabály értelmében kötelességük volt felajánlani lemondásukat, amit a király – megköszönve addigi fáradozásait – vagy elfogadott, vagy nem.

A király jelentős szerepet játszott a törvényalkotási folyamatban is. Az országgyűlés mindkét háza által elfogadott törvényeket ő szentesítette, amit elvben meg is tagadhatott, ezt azonban Ferenc József sosem tette meg. Nem is volt rá szüksége, mert a sokat emlegetett előszentesítési jogával élve megtehetette, hogy a neki nem tetsző törvényjavaslatokat eleve nem engedte az országgyűlés elé terjeszteni. Az előszentesítéssel kapcsolatban azonban azt is le kell szögezni, hogy minden egyes képviselőt – az ellenzékieket is – megilletett az országgyűlésben a javaslatétel vagy az interpelláció joga. Efelett nem rendelkezett kontrollal Ferenc József, tehát az előszentesítés nem úgy értelmezendő, hogy az országgyűlés csak azt tárgyalta, amit a király akart.

Az előszentesítés igazából a mindenkori kormányok felett jelentett nagyon erős ellenőrző pozíciót. Igaz, hogy Ferenc József ezzel a joggal sem

élt sűrűn, mindazonáltal – Sente Zoltán alkotmánytörténész sorait idézve – *„e jogosítványnak pusztán létezése okán is erőteljes hatása lehetett a kormány politikájára, amelynek nem volt érdemes konfliktust vállalni az uralkodóval olyan ügyek miatt, amelyeket [...] úgysem tudott keresztülvinni. [...] Így az egymást követő kormányok mindig igyekeztek eleve olyan döntési alternatívákkal előjönni, amelyek összhangban állnak Ferenc József álláspontjával.”* Tehát bár az egyes kormányok – egy-két speciális esettől eltekintve – szilárd többségre támaszkodtak az országgyűlésben, a kabinet erősebben függött a királytól, mint a parlamenttől. A dualista korszak kormányai valójában az uralkodó kormányai voltak.

A törvények által biztosított hatalmat hatásosan egészítette ki Ferenc József személyes uralkodói tekintélye, autoritása. Különösen igaz ez az idős királyra, aki 1898. december 2-án trónra kerülésének 50. évfordulóját ünnepelte, s fél évszázad alatt sok nehéz döntést meghozott már. Ahogy idősödött, egyre inkább csak olyan emberek vették körül, akik az ő uralmába „szocializálódtak bele”. Az is köztudott, hogy életét – egyetlen hobbját, a vadászatot leszámítva – gyakorlatilag az uralkodás töltötte ki, szinte minden idejét az államügyeknek szentelte. A századforduló Magyarországnak egyik legrutinosabb politikusa maga a király volt. Döntéseit általában körültekintően, illetékes tanácsosai meghallgatása – sokszor hosszas tétel-

dés – után, de önállóan és a saját szempontjából nézve következetesen hozta. Ezért Karl Kraus osztrák költő megalapítását, aki a „középszerűség démonának” titulálta Ferenc Józsefet, erős túlzásnak érezhetjük.

A fentebb felsorolt tények ismeretében nem meglepő, hogy ha sorra vesszük a kiegyezés utáni kabinetek sorának alakulását, akkor – ifj. Bertényi Ivánnak a *Rubicon* 2014/9-es számában tett megállapítását idézve – arra juthatunk, hogy az uralkodó mozgásteret igencsak nagy volt, és az egyes kormányok kinevezésénél, illetve lemondásánál *„többször érvényesült Ferenc József akarata, mint ahányszor neki kellett lényeges engedményeket tennie a parlamenti többségnek”.*

URALKODÓI JOGOK A MINDENNAPOKBAN

Uralkodói felségjogait Ferenc József a Kabinetirodán (Kabinettskanzlei) keresztül gyakorolta – kivéve a legfőbb hadúri jogaiból eredő feladatokat, mert azok intézése a különálló Katonai Irodára (Militärkanzlei) hárult. A Kabinetiroda nem tekinthető sem osztrák, sem magyar, de igazából közös szervnek sem. Az uralkodó a Kabinetirodán keresztül tartotta a kapcsolatot az osztrák, a magyar és a közös államszervekkel is, ide érkeztek be naponta tömegével a különböző ügyiratok, továbbá ez a hivatal közvetítette az uralkodó döntéseit, rendelkezéseit.

Emellett magánszemélyek is írhattak ide különböző (általában pénzügyi támogatást kérő) kérelmeket. A személyi állományt igyekeztek úgy összeállítani, hogy a birodalomban beszélt összes nyelven értsen valaki.

A Kabinetiroda igazgatói (*Kabinetts-direktor*) komoly befolyással bírtak, Ferenc József legfőbb bizalmi emberei voltak – mind a ketten. Ugyanis a korszak folyamán mindössze két vezetője volt a Kabinetirodának, 1865-től 34 éven keresztül Adolf Karl von Braun báró, akit a bécsiek gyakran „alcsászárnak” (*Vizekaiser*) neveztek, majd 1899-től 18 éven át Franz Schiessl. Ferenc József folytonosság iránti igénye figyelhető meg a Militárkanzlei vezetésében is, ezt a hivatalt 1889-től 28 éven át Ferenc József másik nagyon fontos bizal-

masa, Arthur von Bolfras báró irányította. A császárral egyidős Friedrich von Beck-Rzikowski 1881–1906 közti vezérkari főnökkel és Eduard von Paar gróffal – aki 1887-től haláláig Ferenc József főadjudánsa volt – kiegészülve ők képezték az idős császár-király legbelsőbb bizalmi körét.

Magyar vonatkozású ügyekben azonban általában mások véleményét kérte ki. A Kabinetiroda személyzetében természetesen magyarországiak is voltak. Már 1867 februárjától jelentős szerepet játszott a hivatalban

A törvények által biztosított hatalmat hatásosan egészítette ki Ferenc József személyes uralkodói tekintélye, autoritása.

Pápay István, aki a formálisan 1886-ban megszervezett magyar osztályfőnökség (*Sektionschef*) vezetője lett egészen 1897-ig. Ezt követően 1897–1905 között König Károly, 1905–1917 között pedig Daruváry Géza vezette a Kabinetiroda magyar osztályát, ők fogták össze a Magyarországról érkező ügyeket. Ezekre az emberekre eddig nem igazán koncentrált a magyar történetírás, pedig a magyar vonatkozású kérdésekben Ferenc József nélkülözhetetlen tanácsadói voltak, általában nem döntött véleményük kikérése nélkül. A magyar bizalmasok közül Kállay Béni közös pénzügyminiszter 1882–1903 között, Fejérváry Géza magyar honvédelmi miniszter pedig 1884-től két évtizeden keresztül viselte tisztségét.

Magyarországon az 1867. március 17-i, Ferenc József elnöklésével tartott minisztertanácson fogadták el azon ügyek listáját, amelyek „végelhatározás végett ő Felségéhez terjesztendők”. A 24 tételes lista 12. pontjában látható előszentesítési jog szerint „törvényjavaslatok, országgyűlési előterjesztések, országgyűlési bemutatásuk előtt, vagy ezeket pótló lényegesebb rendelvevények tervezetei” is előzetesen jóváhagyandók. Ferenc József nemcsak a fontosabb, hanem sok, a legfelső vezetői szinten valójában jelentéktelen ügyben (például a kanonokok kinevezése, fizetésemelések, nyugdíjak, tízezer forintot meghaladó, iskolai célú építkezések jóváhagyása vagy alapítványi helyek adományozása a Theresianumban) is magának tartotta fenn a végső döntés jogát. Mindez viszont rengeteg, jóváhagyására váró ügyiratot eredményezett.

Az évi három-négyezer hivatalos irat döntő többségét ilyen, az uralkodó végső döntését igénylő felterjesztések tették ki. Például a századforduló környékén, 1899-ben 3953, 1900-ban 3443, 1901-ben 3396, 1902-ben 3418 felterjesztés érkezett az uralkodóhoz az osztrák és a magyar kormánytól, illetve a közös minisztériumoktól együttesen. Ezeket Ferenc József mindig alaposan átolvasta, esetleg széljegyzetek

Ferenc József a Szent István-rend ornátusában

ben kiigazításokat, észrevételeket tett, és így küldte vissza az aktát az illetékes minisztériumba. Már ez is sok munkát jelentett, és akkor még nem említettük a számára mindennap összeállított sajtószemlét, a különböző országgyűlési beszámolókat, a külügyminisztérium jelentéseit vagy az osztrák, a magyar és a közös minisztertanácsok hosszadalmas jegyzőkönyveit, amelyeket Ferenc József szintén mindig szorgalmasan áttanulmányozott, hogy tudatosan véshesse rájuk sablonos mondatát: *„Ezen jegyzőkönyv tartalmát tudomásul vettem.”* Uralkodása alatt csak közös minisztertanácsra mintegy hatszáz alkalommal került sor. Életrajzírója, Somogyi Éva szerint egész birodalmában *„bizonyosan ő volt az egyetlen ember, aki valószínűleg végigolvasta a 600 jegyzőkönyvet”*.

A dualista korszak kezdetén még gyakran előfordult, hogy a magyar, az osztrák és a közös minisztertanácsokon maga Ferenc József elnökölt, az ilyen alkalmak azonban az idő előrehaladtával egyre ritkábbak lettek, kivéve az első világháborút közvetlenül megelőző heteket.

A MUNKA SZOLGÁLATÁBAN

Az idősödő Ferenc József mindennapjainak bemutatására több forrás is rendelkezésünkre áll. Ezek közül talán a legbeszédesebbek a szinte mindig az uralkodó mellett lévő szárnysegédek hivatalos naplókönyvei, akik feljegyezték, hogy Ferenc József mikor merre járt, kiket fogadott, mikor evett stb., de természetesen ezekből a naplókönyvekből sem derül fény mindenre (Schratt Katalin nevét például hiába is keressük bennük). Ezek a naplókönyvek sajnos csak az 1895–1904 és az 1908–1916 közötti évekre vonatkozóan állnak rendelkezésünkre.

A századforduló éveire kialakult az a gyakorlat, hogy Ferenc József Schönbrunnban lakott, a Hofburgban pedig dolgozott. Természetesen bőven akadnak kivételes alkalmak, de mégis ez

volt a jellemző. Schönbrunnban kelt, hajnali 4-kor vagy fél 4-kor, ott fogyasztotta első reggelijét. A munkát is ott kezdte, hajnali 5-6 óra körül kapta meg az első iratcsomagot, amelyet egy kulccsal zárható bőrtáskában (*Kaiserpaket*) szállítottak neki. Miután ezzel végzett, áthajtatott a Hofburgba. Kezdetnek mindennap a különböző udvari tisztségviselőket, valamint a Kabinetiroda és a Katonai Iroda vezetőit fogadta, azután következett a többi miniszter és hivatalnok. Rendszerint heti két alkalommal, délelőtt 10–12 óra között általános audienciát tartott, ame-

lyen – ha volt türelme végigvárni a hosszú listát – tulajdonképpen a birodalom bármelyik polgára személyesen adhatta elő kérését, mondhatta el hálóját uralkodójának.

Ferenc József – ha tehetett – ebéd után sétált egyet a Hofburg parkjában. Délután 2-kor kapta a második iratcsomagot, ebben már benne volt az aznapi sajtószemle is. Teendői végeztével, rendszerint 4–6 óra között visszakocsizott Schönbrunnba, következett az estebéd – egyedül vagy az éppen Schönbrunnban tartózkodó családtagok társaságában –, majd rendszerint 8-9 óra táján nyugovóra tért. Kiemelkedően fontos ügyekben fel lehetett ébreszteni, sőt ha valahol a birodalomban halálos ítélet végrehajtására készültek, az utolsó kegyelmi kérvényekkel be is kellett kopogni a császár-király háló-

A magyar és a közös minisztertanácsok hosszadalmas jegyzőkönyveit szinte mindig szorgalmasan áttanulmányozta.

szobájának ajtaján, aki a papírt elvette, majd a kegyelemre vonatkozó döntésével ellátva kisvártatva kiadta az ajtón.

Napirendje alapvetően akkor sem változott, amikor Magyarországon tartózkodott, kivéve az olyan alkalmakat, amikor kifejezetten pihenni (vadászni) jött Gödöllőre. Rendszerint a gödöllői kastélyban lakott, és onnan bekocsizott (vagy vonatozott) a budai palotába, ahol ugyanúgy érkeztek hozzá politikusok és tisztviselők, megtartotta az általános audienciákat, esténként pedig visszatért Gödöllőre, ahol csak ritkán fogadott hivatalos személyeket.

Ferenc József 1899-ben 49, 1900-ban 70, 1901-ben 60, 1902-ben 67 napot töltött Magyarországon. A századforduló éveiben az figyelhető meg, hogy rendszerint februárban, április–május, illetve október–november folyamán voltak olyan periódusok, amikor a király heteken keresztül az országban tartózkodott. Az őszi gödöllői napok a vadászszüneteknek hódolva teltek, és Ferenc József kifejezetten szeretett ott lenni. 1911 után azonban, túl a 80. évén, egyre többet betegeskedve már nem látogatott Gödöllőre és Budára, a számára a „földi paradicsomot” jelentő Bad Ischlbe viszont még 1914 nyarán is elutazott.

Ferenc Józsefet több alkalommal is Budapesten (illetve Gödöllőn) látogatták meg külföldi uralkodók, például

Uralkodása vége felé egyre több magyarban alakult ki kedvező kép a királyról.

1894-ben I. Sándor szerb király. 1897-ben I. Károly román király és felesége, valamint II. Vilmos német császár is tiszteletét tette a magyar fővárosban.

Az uralkodó tehát ideje nagy részét Bécsben töltötte, ezért is volt szükség magyar oldalról a király személye körüli miniszterre, aki kvázi a magyar kormány Bécsbe delegált mindenese volt, de legfontosabb feladatának a királlyal való állandó kapcsolattartás tekinthető, a minisztérium bécsi épülete (a mai magyar nagykövetség) pedig egyfajta „bázisként” szolgált a Bécsbe érkező kormánytagok számára, akik általában ott szálltak meg.

EMBER AZ UNIFORMISBAN

A szakirodalom általában hangsúlyozza Ferenc József merevségét, érzelmentességét, hogy uralkodói feladatait, az államérdeket mindig személyes érzelmei fölé helyezte – és mindez alapvetően igaz. Fiatalabb korában Sisi, a későbbi években lányai, unokái és persze Schratt Katalin társaságában is fel tudott oldódni, magánemberként viselkedett, de valóban ezek voltak a

ritka pillanatok, a többiben az uralkodói hivatástudat töltötte ki életét. Egyrészt ezzel, másrészt a katonaság iránt érzett vonzalmával magyarázható az is, hogy csak egészen kivételes esetekben lehetett civil öltözékben látni (Erzsébet és Schratt Katalin ilyen irányú kéréseinek néhanapján hajlandó volt engedni), amúgy mindig katonai uniformist hordott.

A külvilág felé mutatott arca kétségtelenül nagyfokú érzelmi sivárságról tanúskodik, valódi arcát pedig csak felületesen ismerjük. Mindettől függetlenül – bár napirendje gépiesen zajlott – mégsem volt gép. A századforduló éveiben például igencsak hullámzó volt Schratt Katalinhoz fűződő kapcsolata, hol összevesztek, hol kibékültek. Ebben egyébként jelentős szerepe volt Schratt udvari ellenfeleinek, Ferenc József legkisebb lányának, Mária Valériának és Montenuovo főudvarmesternek. Amikor már úgy tűnt, kibékülnek, 1901 márciusában újra elmérgekedett a viszonyuk.

Mindez erősen érezte hatását Ferenc József hangulatán, ezért a vezető politikusok igyekeztek informálódni. Dóczy Lajos, a közös külügyminiszté-

A DUALISTA BERENDEZKEDÉS LEGFŐBB ÓRE

Ferenc Józsefben – miután Magyarországon meggyőződhetett a kiegyezés kezdeti sikereiről – 1870–1871 fordulóján felmerült, hogy a magyarokhoz hasonlóan a csehekkel is megpróbál valamilyen, Ausztrián belüli megegyezést kötni, és cseh királlyá koronáztatja magát. Ettől az elképzeléstől végül a magyarokat és a cseheket leszámítva a birodalom szinte összes többi népének ellenkezése miatt elállt, s ezután következetesen szembeszállt minden olyan törekvéssel, amely a dualista államrendszer megváltoztatására irányult. A magyar '48-as ellenzék szélesebb autonómiát kívánó programját is elvetette, de a dualizmust – és benne Magyarország helyét – fenyegető áramlatokkal akkor is szembeszegült, ha azok osztrák vagy cseh oldalról, esetleg családja (például Ferenc Ferdinánd) részéről érkeztek.

Bár többször is igyekezett a magyar kormányokat a nemzetiségekkel szembeni türelemre inteni, mégis inkább az állapítható meg, hogy a magyar állameszmét a nemzetiségekkel szemben is megvédte. A Román Nemzeti Párt 1892-ben úgy határozott, hogy a románok nemzeti sérelmeit és kívánságait emlékiratban terjeszti Ferenc József elé. A memorandumot háromszáz tagú küldöttség vitte Bécsbe, a király azonban nem fo-

gadta őket, az emlékiratot felbontatlanul Budapestre küldte a magyar kormányhoz.

Pápay István, az uralkodó Kabinetirodájának magyar osztályvezetője pedig az alábbi levelet intézte Szilágyi Dezső magyar igazságügy-miniszterhez 1889. június 6-án: „*Újvidéken megjelenő némely szerb hírlapokban újabb időben ismét közrebozsított, a panslavizmust dicsőítő cikkek – melyek színezetét részben az ide mellékelte kivonat egy hírlapi szemléből is tanúsítja – újlag felébresztették Ő felségének figyelmét ezen lapoknak a Monarchia és különösen a magyar állam érdekeivel ellenséges izgatásaira.*

Visszaemlékezve azon szóbeli eszmecsere, midőn Excellentiád Budapesten Ő felségénél volt – melynél ezen tárgy is érintetett – felséges Uram azon parancsával méltóztatott engem megtisztelni, hogy az említett lapok ezen újabb, vagyis inkább folytonosan tartó botrányos kifakadásait, bizalmasan Excellentiádnak különös figyelmébe ajánljam, minthogy Ő felsége igen kívánatosnak tartaná, hogy amennyire csak lehetséges, ezen hazafiatlan, államellenes és [...] felette káros izgatások a törvény teljes szigorának alkalmával megfékeztessenek; egészen Excellentiádnak bölcs belátására bízván egyébiránt annak megítélését, [...] miféle törvényes intézkedések által ezen cél netalán elérhető legyen.”

Akkurátus ügyintéző

Ferenc Józsefet rendkívüli aprólékoság jellemezte. Ennek alátámasztására következék egy nem igazán jelentős, de annál jellemzőbb eset.

1899 októberében Gödöllőn egy tűzvész során több házban is kár keletkezett. Ferenc József akkor éppen Gödöllőn tartózkodott, ő maga is látta a tüzet. A Kabinetirodán keresztül a főszolgabírónál érdeklődött afelől, hogy kik a károsultak, mert szívesen segítene rajtuk magánvagyonára terhére. A főszolgabíró elé is terjesztette a károsultak névsorát, valamint hogy mekkora összeget javasolna nekik adományozni. Összesen 275 forint, a király vagyonaához képest felfoghatatlanul jelentéktelen volt az összeg. Például egy özvegyasszony, Körösi Györgyné házána tetőzete is leégett, neki 100 forint adományt javasolt a főszolgabíró. A lapon látható Ferenc József saját kezű megjegyzése: zu hoch, azaz túl sok. Csak 80 forintot adott. Nem fukar volt, csak szerinte a kár értéke nem tett ki 100 forintot.

Ugyanez az aprólékoság jellemezte akkor is, amikor mondjuk egy, a

lovasság számára rendszeresítendő kengyelről volt szó. Még mielőtt szociálisan teljesen érzéketlennek és zsugorinak gondolnánk, álljon itt az is, hogy néhány héttel később 4300 forintot utalványozott magánpénztárából a belügyminiszternek, hogy azt belátása szerint ossza szét a budapesti szegények között (egy miniszter éves fizetése 12 ezer forint volt).

Arra is akad példa, hogy Ferenc József a magánszemélyek (vagy társadalmi csoportok) részéről hozzá érkező panaszok vagy kérelmek hatására, esetleg saját felindulásból kezdeményezett egy-egy ügyet valamelyik minisztériumnál. Magyar földművelésügyi miniszteréhez intézte az alábbi sorokat 1898. március 3-án: „*Kedves Darányi! Több Jász-Nagykun-Szolnok megyei gazda folyamodványát, melyben a kenderesi uradalom határán Horthy István nagybirtokos által létesített gát sürgős eltávolítását, avagy annak káros hatása másképpen megszüntetését kérelmezik, Önnek mielőbbi jelentéstétel végett ezennel megküldöm.*”

Lakonikus tömörség

A miniszterelnöki és miniszteri kinevezéseket tartalmazó legfelsőbb királyi kéziratok esetében ne valamiféle díszes, cirkalmasan megfogalmazott okiratra gondolkunk, éppen ellenkezőleg. Egy átlagos, a Kabinetirodában rendszeresített, címeres levelezőlapon a lehető legtömörebb szöveg szerepelt. Például Lukács László 1912. április 22-én keltezett miniszterelnöki kinevezése az alábbiakban merült ki: „*Kedves Lukács! Önt magyar királyi miniszterelnökké ezennel kinevezem és a kormány összetételére vonatkozó javaslatait elvárom. Ferenc József*”

A Wekerle-kormányt 1894 tavaszán maga a kabinet tevékenységével elégedetlen Ferenc József kergette bele a lemondásba, de a szokásos elismerő szavai ekkor sem hiányoztak. Csáky Albin 1888–1894 közötti kultuszminiszter felmentése 1894. június 10-én: „*Kedves Gróf Csáky! Magyar minisztériumom lemondása és saját kérelme folytán Önt vallás- és közoktatásügyi magyar miniszteri állásától fardhatatlan buzgalommal tett szolgálatainak elismerése mellett, ezennel felmentem. Ferenc József*”

Mikszáth Kálmán az 1887-es választások utáni új országgyűlés megnyitásáraól

„Már tíz óra felé fogat fogat után robogott Budára, a királyi palotába. A Ferenc József téren [a mai Széchenyi István tér] és a budai hídfőnél nagy tömegek gyűltek össze gyönyörködve a csillogó-villogó magyar díszruhákban. A képviselők és főrendek az udvari kápolnába gyülekeztek, hol az ország prima [az esztergomi érsek] mondta a díszmisét. Őfelsége a király az oratóriumban foglalt helyet, honnan többször kihajolt végignézni a festői képen, mely a középkor mesés pompájával hatott a szemlélőre. [...]

A mise után a lépcsőkön felállított testőrök sora közt mentek fel a trónterembe, hol sokan voltak olyanok is, akik a misét mellőzve, egyenesen a trónteremben varták be az ünnepélyt. [...] A kormánypárti képviselők képezték a jelenlevők zömét, de képviselő volt minden párt, s még a szélsőbalról [’48-as part] is ott láttuk Csákovszky Lajost, Prónay Dezsőt és Györy Eleket. Az egybegyűltek mind díszruhát viseltek, kivételt csak néhány szász képviselő tett, kik frakkban jelentek meg. [...]

Pont tizenkét órakor végre hallatszott az ajtónálló koppanása, a szárnyas ajtók szétnyíltak, s belépett kíséretével a király. Elöl az országzászlósok jöttek a kereszttel és a felemelt karddal, aztán a miniszterek és a király, ki folytonos éljenzés közt lépett fel a trónra. [...] Őfelsége átvévén a trónbeszédet [Tisza Kálmán miniszterelnöktől], nyugodt, mindenütt hallható hangon olvasta fel, mire újra fölharsant az »éljen«. Aztán levette fövegét, lelépett a trónról és eltávozott a termeibe.”

Magyar vagy német nyelven?

Bár az uralkodóval németül illet társalogni, és amikor személyesen elnökölt a magyar minisztertanácsban, a tanácskozás és a jegyzőkönyv nyelve is a német volt, Ferenc József némi akcentussal, de jól beszélt magyarul. Állítólag Bánffy Dezső miniszterelnöknek, aki nem volt perfekt németből, fel is ajánlotta, hogy beszélgessenek inkább magyarul, amit Bánffy természetesen köszönettel visszautasított. Ettől függetlenül a magyar kormányzatszervektől az uralkodóhoz felterjesztett magyar nyelvű dokumentumokat németre fordított-

ták vagy fordítást mellékeltek hozzá, s Ferenc József a széljegyzetekben tett megjegyzéseit is németül írta.

Magyarországon természetesen számtalanszor nyilatkozott meg magyarul különböző protokolláris eseményeken, váltott szót magyar tisztviselőkkel. Az elválo igekötők néha megtréfálták, ezért a hosszabb magyar nyelvű beszédeket, például az országgyűléseket vagy a delegációs üléseket megnyitó trónbeszédeket (amelyeket az uralkodó általában olvastott) helyenként kiejtési segédlettel látták el.

rium egyik osztályvezetője például egy közös barátjukon, Kónyi Manón keresztül az alábbi módon figyelmeztette a magyar miniszterelnököt 1901. március 22-én: „Ha Széll Kálmán ő Ex[celenciáj]át látod, mondd el neki, hogy Schrott asszony azt írta Ófelségének, hogy szüntesse meg nála való látogatásait. Ezen tromf [bosszú] mindenestre nagy perplexitást [megdöbbenést] idézett elő a döntő személyiségnél, a kimenetel bizonytalan.”

A „boldog békeidők” évtizedei alatt Ferenc József és a magyarság viszonya az 1849-es mélypontról elmozdulva kedvező fordulatot vett. Ebben persze – legalábbis kezdetben – sok volt a felszínesség, de uralkodása vége felé egyre több magyarban alakult ki kedvező kép a királyról. Mindez több tényező együttes hatásának tudható be. Ezek közül a legfontosabb talán az idő. Egyre kevesebben voltak azok, akik átélték 1848–49-et, míg egyre nagyobb lett a lakosság azon hányada, amely számára már axióma volt, hogy Ferenc Jóska a királyuk. Másrészt a ’67-es kormányok már a korszak elejétől tudatosan igyekeztek építeni Ferenc József pozitív imázsát, ami hosszú távon egyre erősebben érezte hatását. Harmadrészt ki kell emelni a dualista korszak impozáns gazdasági, kulturális és társadalmi fejlődését, amely egyre több magyar lelkében legitímálta az adott politikai struktúrát és annak emblematisztikus alakját.

CSALÁDI TRAGÉDIÁK

Ha valaki 86 évet él, sajnos nagyon valószínű, hogy egyik-másik közeli hozzátartozóját előbb szólítja magához az Úr. Ferenc József családját azonban valóban nem kímélték a tragikus fordulatok.

Egyetlen fia, Rudolf 1858-as születéséig Ferenc József első számú örököse legidősebb öccse, Miksa volt, akit 1853-ban, Libényi János Ferenc József ellen elkövetett merényletekor szó szerint mindössze néhány centiméter választott el a tróntól. Miksa Ferenc Józseftől gyökeresen eltérő, színes egyéniség, szentimentális, érdeklődő (kissé dilettáns) és viszonylag liberális érzelmű volt. Ennek megfelelően bátyjával igen terhelt volt a viszonya, Ferenc József igyekezett Miksát távol tartani a fontosabb dolgoktól (később többi örökösével is így tett). Miksa 1863-ban

fejest ugrott a III. Napóleon által szerzett kalandba, lemondott minden ausztriai címéről, és elfogadta Mexikó császári koronáját. Mexikóban azonban hamarosan polgárháború kezdődött, a köztársaságiak elfogták és 1867. június 19-én kivégezték.

Ferenc Józsefnek Rudolfal sem volt felhőtlen a viszonya, gyakorlatilag idegenek maradtak egymás számára. Rudolf személyisége és sorsa hasonlított Miksáéhoz: érzékeny és szentimentális, sokoldalú, művelt és liberális volt, buzgott benne a tettvágy, s Ferenc József őt is tétlenségre kárhóztatta. Rudolfot érdekelte a politika, de apja akaratára szerint katona lett. Álnéven újság-cikkeket bírálta Ferenc József politikáját, ellenezte a német szövetséget is. Bár megnősült, továbbra is nőekkel, alkohollal és morfiummal vigasztalódott és vérbajban szenvedett. 1889. január 30-án mayerlingi kastélyában öngyilkos lett szeretőjével, Marie Alexandrine von Vetserával együtt. Sajnos néha még napjainkban is felütik fejüket az olyan összeesküvés-elméletek, melyek szerint Ferenc Józsefnek köze lett volna egyetlen fia és örököse halálához. Kétségtelenül komoly felelősség terheli Rudolf életének kisiklásában, fia öngyilkosságának tragikumában mélyen megrendítette.

Erzsébet meggyilkolása szintén nagyon megviselte. A császárnét 1898. szeptember 10-én genfi kirándulásán szúrta le egy olasz anarchista, Luigi Lucheni, aki ráadásul nem is tudta, ki ellen követte el tettét. A halálhír vételekor hagyta el Ferenc Józsefet a sóhaj, mely szerint az élet őt semmitől sem kímélte meg.

Ferenc József második öccse, Károly Lajos – akinek ágára Rudolf öngyilkossága után az örökösödés szállt – halálát az okozta 1896-ban, hogy ivott a Jordán fertőzött vizéből. A trón várományosa idősebb fia, Ferenc Ferdinánd lett. Az ő személyisége is markánsan különbözött Ferenc Józsefétől, de ellenkező előjellel, mint a korábbi örökösöké. A konzervatív, bigott és nyers Ferenc Ferdinándnak még Ferenc József birodalma is túl liberális volt, az öreg uralkodót gyengének tartotta, és lázasan készülődött a hatalomváltásra – nagybátyját ez természetesen bosszantotta. A trón korábbi várományosaival ellentétben ő kapott feladatokat, a császár 1913-ban (mikor már nem tudott lóra szállni) megtette őt a hadsereg főfelügyelőjévé, és gyakorlatilag azt is elnézte neki, hogy árnyékkabinettet szervezett.

A mindig – az általa nem kedvelt emberekkel is – udvarias, higgadt és kimért Ferenc Józsefet végtelenül zavarta Ferenc Ferdinánd intoleráns, vagdalkozó, pöffeszkedő stílusa, a vele való találkozások előtt mindig nagyon ideges volt. Sosem tudta neki megbocsátani, hogy 1900-ban rangon aluli házasságot kötött, és többször is kimutatta, hogy az örökösödési sorrendben második helyen szereplő Károlyt (Ferenc Ferdinánd unokaöccsét) jobban kedveli. Több történet is kering arról, hogy mi volt Ferenc József reakciója, amikor a Ferenc Ferdinánd és felesége elleni merénylet, illetve haláluk hírért megkapta. Az egyik szerint azt mondta volna, hogy „ez valóban borzasztó, de Károly mégiscsak kedves ember”.

Az Osztrák–Magyar Monarchia és benne Magyarország működési mechanizmusa magán viselte Ferenc József személyiségjegyeit, az uralkodó döntésétől függő, sokszor jelentéktelen ügyek sokasága eleve egy Ferenc József-szerű, nagyfokú hivatástudattal, szorgalommal és munkamorállal rendelkező, az államügyekben aktívan részt venni akaró uralkodót kívánt. Mindez persze nem véletlen, mert bár Ferenc József öregkorában sokat panaszkodott, hogy sok a munka és fáradt, mindezt ő maga alakította így még a dualista rendszer kiépülésének kezdeti időszakában, és lényegében később sem változtatott rajta. A Monarchia tulajdonképpen az ő személyre szabott birodalma volt. ♦